

May Kari Wagenius Distad

Badstua som møteplass

Het og helsefremmende samværsform

Som bidragsyter til boka Mitt Tynset med sjølvalgt tema: Badstua på Brubakken, ble min interesse for badstuer for alvor vekket. Gammel finsk badstukultur, livet i badstua generelt, og spesielt all badstuhistorie som lå skjult i nære grender og bygder, utviklet seg til et spennende prosjekt, som jeg har satt av mye tid til de siste par årene. Et nostalgisk tilbakeblikk på lørdagsbadet i sinkbalja eller trestampen, hører også med i denne sammenhengen.

Badestamp og balje på kjøkkengolv og soverom

De fleste som tilhører min generasjon, født på begynnelsen av 50-tallet eller før, vil sikkert ha minner om barndommens lørdagsbad, som gjerne foregikk på kjøkkenet, foran vedkomfyren, eller svartovnen som den gjerne ble kalt. Et fåtall rundt på gårdene i Nord-Østerdal hadde innlagt bad og klosett på den tida. For min del husker jeg ikke annet enn at vi hadde innlagt springvann på kjøkkenet, men alt vaskevann måtte jo varmes. En stor kasserolle sto alltid dampende på komfyren. Oppvarmet vann både til klesvask, oppvask og kroppsvask. Når det var tid for bading, ble sinkbaljen eller badestampen i tre, hentet inn og fylt opp med passe lunkent vann. Stampen var mest populær, for her var det rom for frydefull plasking i vannet. Om sommeren foregikk badet utendørs.

Kristian Aasbrenn i Rendalen tar julebadet, trolig i 1954, i badebalja frammafor svartovnen på kjøkkenet på Aasbrenn. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 35128.

Der det var store barnefamilier, må det ha vært litt av en jobb for mor i huset å varme opp alt vannet, fylle og tømme baljer og stamper, når hele gjengen skulle rengjøres. Regner med at flere måtte nytte samme

badevannet. Gjenbruk i praksis, var velkjent og nødvendig, og brukt badevann fungerte også perfekt når skitne klær skulle bløtlegges.

Kjell Joar Wagenius i badebalja ute på Moanlangsetra en sommerdag i 1953. Privat foto.

Dersom en ikke hadde innlagt vann i huset, måtte det kanskje hentes eller pumpes opp fra en brønn på gårdsplassen – enda mer tungvint enn med kaldt vann fra springen. Og kan noen i dag forestille seg hvordan det var når vannrørene frøs vinterstid? Dette skjedde helst i februar eller mars måned. Med lange kuldeperioder, der kvikksølvet krøp ned mot både 30 og 40 minus, var dette en otte som folk måtte leve med, og som var hyppig samtaletema både ved mjølkerampa og postkassa. Husker godt slike vintre, da vannet måtte kjøres fra elva Tunna. Blakken ble spent for sleden, og pappa dro i veg med tomme, skramlende mjølkespann og tønner som skulle fylles opp. Dette var nok en kald og stri jobb, men et daglig gjøremål som kunne pågå i både en og to måneder – helt frem til at det begynte å piple fra krana igjen. Vann til husholdningen var en ting – noe ganske annet

den mengden som måtte til for å slukke tørsten hos dyrene i fjøset! Ei ku trengte minst 50 liter vann hver dag, dagens høytstående kyr, trenger sjølsagt mye mer.

Men ungene plasket i stampen på kjøkkengolv, uten bekymring for slit og strev. Etter hvert som de vokste til, ble det nok mer vanlig å trekke seg tilbake til et soverom eller gårdens bryggerhus når en skulle bade. Det samme gjorde de voksne og de eldre på gården.

Så tenk, hvilken lettelse det ble når folkebadene ble etablert, og alle de små grendebastuene rundt omkring ga muligheter for ukentlige bad for folk flest!

Det var bare et problem; folk var blyge i forhold til å vise egen kropp uten klær – spesielt gjaldt dette kvinner som hadde passert middagshøyden. Det er jo en kjensgjerning at ungdommelig yppighet og ynde, er et forbigående fenomen, og kvinner har kanskje et mer realistisk forhold til dette, enn hva menn har. Det å kle seg naken, dusje og ta badstue sammen med andre i full offentlighet, må ha krevd en viss tilvenning. Flere følte sikkert at de kledde av seg både fysisk og mentalt, og for mange ble dette en barriere som gjorde at de fortsatte å ta lørdagsbadet i enerom hjemme.

For en sommerlig dukkert, ble nok bekker, elver, tjern og sjøer jevnlig besøkt, dersom en hadde noe av dette i sitt nærmiljø. Etter en lang arbeidsdag ute på jordet i «vinna», med hesjing og høykjøring i stekende sol, var det nok fristende å hoppe i vannet. Kanskje glemte man til og med sjenansen i en slik setting ...

I tidsskriftet *Bad og Helse* (nr.2-1950) ble en kort artikkel innledet med denne setningen: «Hvorfor bader ikke kvinnene i Norge mer badstu?» Ifølge oppgavene fra landets folkebad, oppsøkte kvinnene badstua langt sjeldnere enn menn, noe som var

Om sommeren foregikk gjerne badinga ute, i elver eller tjern. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 41821.

beklagelig på grunn av badstubadets gode og helsebringende egenskaper. I tillegg ble det hevdet at badstubadet bidro til et vakrere ytre: «Og kvinnene bør merke seg – og det er sikkert ikke av underordnet betydning – de blir enda penere etter et badstubad.» Finnlands kvinner er kjent for å ha vakrere hud enn de fleste andre landskvinner, og det er ofte gitt uttrykk for at badstubadingen har en stor del av æren for dette.

Badstua sto sentralt i 1900-tallets hygieneideologi. Den ble lenge anbefalt av Norges Badeforbund, og så sent som i 1958, ble badstubadet fremhevet som det sunneste og beste alternativ både for kropp og sjel, så sant man ikke var syk eller svekket.

Da den middelalderiske badstukulturen forsvant på 1600-tallet, gikk badstuene gradvis over til å bli brukt som tørkehus, både for korn, lin og malt. Dette var også tilfelle for bygdene i Nord-Østerdalen.

En av badesakens forkjempere, legen Robert Kloster, mente at badstubad var det eneste saliggjørende for folket i bygdene. (Omtalt i avisa «Østerdølen» 22. juni 1928).

I bladet «Bad i bygd og by», som utkom i 1938, ble også dette fremhevet: «Det er på landsbygden i våre dager en sterk bevegelse for å gjenreise badeskikken som var i fordums tid, da badstuen hadde sin plass på hver en gård. Og det krever ingen nærmere påvisning at bonden, jordbruksarbeideren og fjøsets folk, har et særlig behov for renslighet. Både av eget velvære og sundhet. Og med den målbevisste reisning som i senere år har preget bondestandens og landarbeiderens fremmarsj i vårt land, så er det sikkert grunn til å tro at der meget snart vil vise seg et stadig voksende krav om å få badet inn igjen på «kvar ein gard» som vår store dikter Garborg drømte om. (Møinichen og Ween 1938:107). Både Arne Garborg og kona Hulda, markerte seg sterkt innenfor bading og renslighet generelt.

I 1945 ble gårdsbadstuen drøftet på et møte i Norges Bondekvinnelags arbeidsutvalg, og i et skriv til Norges Badesforbund, meddelte de at badesaken nå ble møtt med voksende forståelse blant bondebefolkningen.

Folkebad i Nord-Østerdalen

Det var langt mellom folkebadene i Nord-Østerdalen på begynnelsen av 1900-tallet. Tolga var først ute, takket være det lokale ungdomslaget, som hadde stått i spissen for etableringen. Men badet ble nedlagt etter noen få års drift.

Tolgen Folkebad ble åpnet 1. juli 1905, og i «Østerdølen» den 4. juli, kunne man lese: «Hermed er det første folkebad i Østerdalen taget i Brug. Vil afhjælpe et stort Savn i Tolgen, hvor det endog er liten Adgang til Bad om Sommeren paa Grund af Glommens strie Elveløb.» Men kort tid etter at denne artikkelen sto på trykk i lokalavisa, kom det reaksjoner fra lesere i Rendalen, som hevdet at de hadde fått Folkebad før Tolga!

Den 24. april 1911 skrev «Østerdølen» at det var innsamlingsaksjon til Folkebad på Tynset også, med diverse underholdning og kulturinnslag som skuespill og basar. Dette i regi av en rekke foreninger: sanitetsforening, idrettsforening, kvinneforening, avholdsforening og ungdomslag. Tynset fikk sitt første folkebad i 1912. Det var et såkalt dampbad som var innredet i samme bygningen som telefonsentralen ved stasjonen.

Det kostet 20 øre å bade. Etter 15 år måtte badet innstille drifta på grunn av store råteskader på treverket både i 1. og 2. etasje. Reparasjon ville bli for kostbart, sto det å lese i «Østerdølen» den 8. mars 1927.

I Alvdal var også krefter i sving for å etablere et offentlig bad til bygdas befolk-

ning. Alt under planleggingen av den nye skolebygningen til Alvdal Storskole, som sto ferdig i 1927, hadde man hatt dette i tankene. «I kjelleren er det plass til sløid, bad og skolekjøkken» sto det å lese i «Østerdølen» 13. jan. 1925. En måned før jul, 22. nov. 1930, ble Alvdal Folkebad åpnet. Alvdal Storskole lå sentralt på Steia, nær tettbebyggelsen og stasjonen, slik at mange kunne få glede av det nye badet. Badet, som ble innredet i skolens kjelleretasje, besto av venterom, badstue, 4 dusjer, og et avkleddningsrom. Det var 9 båser med forheng i dette rommet.

Tre dager før åpningen, kunne man lese i «Østerdølen»: «Badet åpnes for drift den 22. november, fredag for kvinner og lørdag for menn. Prisen er 50 øre. Håndkle må medtas. Skolebadning foreløpig hver 14. dag om formiddagen. Et lenge følt savn, er nu avhjulpet, og man får håpe at badet blir flittig benyttet for fremtiden.» I en liten notis i lokalavisa den 30. desember 1932, kan man lese at badet var flittig brukt før jul dette året. På lillejulaften badet 202 voksne mennesker der.

Folkebadet ble et nytt treffsted der kvinner og menn fikk sine egne fristunder. Ikke minst for husmora ble livet enklere, etter at familiemedlemmene tok det nye folkebadet i bruk.

Fra ilden til asken

Ingenting skulle gå til spille i eldre tider. Fra møteprotokollen for Alvdal Skolestyre, dattert 22. desember 1930, kan en lese: «Det kunne bli rikelig med aske etter fyringen, så det hendte at det kom bygdefolk og hentet aske når de skulle legge lutefisk til jul.» Ja, slik bidro det moderne badet til å opprettholde tradisjonelle matskikker også.

Flere grendebad i Alvdal

De som bodde i andre grender på Alvdal, hadde også muligheten til å bruke badet på skola, men på grunn av store avstander, ble dette tilbudet nokså sjelden benyttet. Folkebadet ved Alvdal Storskole, var bygdas første og lenge eneste. Men i etterkrigstida ble det gjort en innsats for å gi tilbud til de andre skolekretsene også. Innsamlingsaksjoner ble iverksatt.

Da gamle Egnund skole ble utbedret, ble det samtidig bygget bad i kjelleren, slik at folk fra hele kretsen kunne komme hver 14. dag for å dusje og ta badstubad. Dette var et stort framskritt for grenda som lå et par mil unna folkebadet på Steia.

Ved Strømmen krets ble det også satt i gang innsamling av penger og tømmer. De som bodde i denne kretsen, hadde tidligere hatt tilgang på badstue ved Trondsmo Ullvarefabrikk, i disponentboligens kjeller. Dette fungerte som folkebad for hele grenda, og med faste badetider.

Alvdal skolestyre installerte etter hvert bad både ved Strømmen og Strand skoler. Ved Plassen skole var også badet i drift før 1950, og en informant forteller at det var viktig at åpningstidene harmonerte med når fjøsstellet var unnagjort. Det var alltid fullt når badet var åpent, og her fikk man blant annet høre hvordan det sto til med naboen.

Barske skiløpere og badstukultur

På noen få gårder ble det satt opp egne badstuer. Helst var det skiløpere som bygde og brukte disse. I Alvdal sto skisporten sterkt, og bygda hadde mange ivrige skiløpere. På Kveberg, sør i bygda, ble det bygd ei privat badstue, og sjøl om den tilhørte gårdseierne, fikk også grendas folk og naboer bruke denne badstua.

Karer i badstua i Piperud. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 45349.

Idrettsklubber, Turistforeningen, samt private jakt- og sportsklubber, var pådrivere for mer badstuekultur. I Alvdal var den mest kjente badstua «Piperud», som lå utenfor alfarvei, oppunder Tronfjellet. Opprinnelig var dette en privat hytte, men ble rett før andre verdenskrig overdratt til Idrettslaget. «Piperud» var de voksne karenes domene. Her tok de kald avriving i snøen, og dusja under den primitive dusjen – ei slags blikktønne, som hang oppunder taket i badstua.

Nøra bad

Alle som har kjørt veien fra Os mot Tufsingdalen, har sett et lite, malingslitt hus på venstre side like ved avkjørselen til Holm. Dette huset har en spesiell historie som her skal fortelles. Badets nærmeste nabo, Eldbjørg Holm Oshaug, har gitt opplysningene.

Ei damegruppe (en syklubb) begynte å snakke om at de skulle hatt et bad på Nøra. Dette var før private hus var så luksuriøst utstyrt som de er i dag. Mennene syntes det var noe tull, men damene ga seg ikke. På

etterjulsvinteren 1954 ble det innkalt til møte hos H. E. Presthagen. Der fikk idèen om et grendebad full tilslutning. Selv mannfolka innrømmet at de trengte litt personlig hygiene. Det første styret ble valgt der og da, med Kristian Lillegjelten som formann.

Styret arbeidet med rekordfart. Trygve Brodd & Co. leverte sanitærutstyret og tegnet badet. Videre ble det sendt søknad til lag og foreninger om økonomisk støtte. Disse søknadene fikk en svært velvillig behandling.

Rikstrygdeverket ga 4000 kroner, og kommunen garanterte for en årlig sum på 200 kroner i 10 år. John E. Holm ga tomta. John Nymo og Leif Ryen gikk gardimellom og ba om tømmerstokker. De som ikke ga tømmer, måtte gi penger. Tømmeret ble saget gratis av Nøra Sagbruk i slutten av mai. Huset ble reist på dugnad. Tomas Høisen monterte pumpa.

Før badet ble åpnet, var det utført 2150 dugnadstimer, avholdt 17 styremøter og 2 folkemøter. Den 17. desember 1954 kom det store øyeblikket; da ble badet tatt i bruk til stor jubel!

Huset hadde fire rom: Badstue, karbad, dusj og venterom. Folk fra hele kommunen brukte badet. Hver åpningsdag var det smekkefullt. I 1960 ble det til eksempel solgt 3405 billetter.

F. Selmer, som bygde radarstasjonen på Håmmålsfjellet, leide badet én dag i uka for 50 kroner. Også Os Idrettslag var leietakere i forbindelse med «Berserrennet» og «Gravåsrennet». Prisen for et bad var til å begynne med 1 krone for voksne og 50 øre for barn. For dette beløpet kunne du benytte både dusj, karbad og badstue. Badet hadde egne lover som bare generalforsamlingen kunne endre.

Den første pedellen forlangte 12 kroner pr. badedag i lønn. Etter nyttår 1957 steg honoraret til 15 kroner. Vasken ble utført gratis av damene på Nøra. I 1960 ble det vedtatt å leie vasker.

På grunn av vedlikehold, kjøp av ved og nyanskaffelser, ble det nødvendig å mobilisere fantasien for å skaffe midler. Det ble arrangert pølsefest på Volden, med utlodning og lysbilder. Syforeninga sørget for gevinster, og etterpå gikk dansen lystig for seg. Også i Skytterhuset ble det holdt storfest for

Badstua på Nøra i Os, fotografert 2004. Den eksisterer ikke lenger. Foto: Jon Holm Lillegjelten.

å redde badet. Det kom inn hele 240 kroner i netto! Senere kjøpte styret inn 2 luftgevær. Hver søndag var det skytekonkurranse i Saragarden. Pengene som kom inn, gikk til badet. Skytingen var en morsom aktivitet som skapte god sosial atmosfære på Nøra. Teaterfolket mobiliserte også sine tropper. John Nymoen med flere hadde skuespill i Fensal til inntekt for badet. Huset var stappfullt!

I 1961 slår årsberetningen fast følgende: «Driften går godt. Badet representerer en ganske stor realverdi, så økonomien er svært god. Vi har all grunn til å se lyst på badets framtid.»

Etter hvert som flere fikk bad i sine egne hjem, holdt Nøra Bad åpent bare på lørdager. Mange nyttet badstua i flere år framover. Men i 1987 ble det besluttet å nedlegge all virksomhet. Jon Holm Lillegelten kjøpte huset for 500 kroner.

Stor takk til Eldbjørg Holm Oshaug for opplysningene. Hun begynte som styremedlem i 1956 og var kasserer fra 1958 til 1961. I tillegg til de formelle oppgavene, var hun en ivrig bruker av Nøra Bad helt til lyset ble sløkket for siste gang.

Da Nøra Bad ble nedlagt, sto det igjen penger på konto. Disse ble brukt til gatebelysning på Nøra, så på en måte lever Nøra Bad videre inn i framtida, sjøl om ingen lenger bader i det røde huset med sin interessante historie. Forandringens vinder blåser over Nøra.

Glimt fra eldre badstukultur

Opprinnelig var ei badstue et lite, laftet tømmerhus med en oppmurt røykovn i midten. Huset ble kun brukt som badstue. Badstubadet er en eldgammel form for bad som tidligere var i anvendelse over store deler av Europa – særlig i de nordlige og østlige land. Slike badstuer fantes både i

bygder og byer. I middelalderen var det badstuer i alle byer i Norge. På 1500-tallet avtok skikken, men på 1600-tallet, med innvandring av finner, tok den seg opp igjen. I Nord-Norge skjedde det samme på 1700-tallet med innvandring av kvener. På 1800-tallet avtok det igjen. Badstuene ble nå brukt som tørkehus for korn og lin.

I Finland og Nord-Russland hadde skikken med å bade badstu fått et så solid fotfeste i kulturen at den holdt seg levende også i dette hundreåret, og fortsatt holdes i hevd. I badstua er alle velkommen, fattig og rik, gammel og ung. Finnene har klokkeretro på badstubadets fortrefelighet. De mener det herder og styrker kroppen, og gir dem elastisitet og utholdenhet. Finske idrettsutøvere har lang tradisjon som badstutilhengere, og regner badstuen som et av de viktigste ledd i treningsprogrammet, både når det gjelder sommer- og vintersport.

Badstubadet er ikke et bad i den forstand som vi er vant til å oppfatte begrepet bad, for her bader man ikke i vann. Badstubadet er et svettebad, fordi luften er så varm at man er nødt til å svette!

Spørsmålet om tørr eller fuktig badstue kan diskuteres. De som har satt seg best inn i saken, mener at badstubadet skal være tørt. Det skal ikke være synlig damp i badstua, ikke før mot slutten av badet. Den fuktigheten som samler seg på huden i et fuktig bad, er ofte mest kondensvann og ikke svette. De sakyndige mente at den tørre, varme luften trakk svetten ut fra dybden, og at varmen myknet opp stive og reumatiske muskler og sener.

I Finland, hvor badstubadet er en nedarvet erfaring, mener de at badstubadet tåles av alle som ikke feiler noe alvorlig, så her tar både små barn og svært gamle folk badstubad som gir sunnhet, helbred og livs-

kraft. Riktig brukt etterlater badstubadet seg et stort velvære, slik at de som først har prøvd det, blir ivrige dyrkere av det.

I den finske gjestfriheten regnes et badstubad som en stor attraksjon. Finnene byr ikke sine gjester bare på mat og drikke, men også på et badstubad. Finnes badstukvelder hørte sikkert til verdens mest egenartede omgangsformer. Til en finsk folkeskolelærer hørte det tidligere med at han skulle ha en badstue oppført i tilknytning til sin bopel ved skolen.

Badstua var for de gamle finner en helig plass. Her var det verken skråling eller sang. I badstua satt man tyst og stille og snakket med dempet stemme. Denne respekten for badstufreden lever enda i vidstrakte områder på den finske landsbygda. Å hvile utstrakt etter badstuen, er den største nytelse for en finne.

I 1939 var en svensk badstudelegasjon på studiereise i Finland, for å innhente lærdom om den finske badstutradisjonen. Tørr og fuktig badstue ble også her diskutert, og konklusjonen var klar: Den tørre badstua var langt å foretrekke. I tillegg ble badstubadets forunderlige virkning poengtert og understreket på denne måten: Er man trøtt, blir man pigg, er man sint, blir man glad, og er man nervøs, blir man rolig. Et ubeskrivelig velbefinnende sprer seg i hele kroppen. Det er ikke bare huden som har fått behandling, men både muskler, nerver og øvrige organer, og ikke minst pusten. «Man blir stæmd før begrundan, fridsamhet och øverseende».

Nytt liv for badstuene i Norge

I 1930-årene fikk badstubadet en renesanse i Norge, ikke minst takket være langrensløperen og badstuforkjemperen Trygve Brodahl. Det var for øvrig god gammel norsk folkeskikk å ta badstu, så det var

på tide at skikken kom til heder og verdighet igjen.

Bjørkeriset

Pisking med bjørkeris letter svettingen og styrker kroppen. Bjørkeriset bør skjæres før St. Hans, og bindes sammen i passende kvaster. Det må lagres i et tørt rom. Før bruk dyppes riset i vann, og vendes forsiktig på stenene på ovnen. Sjenanse for kropp og nakenhet er fraværende. Man pisker seg sjøl fra hodet og helt ned til føttene. Best virkning har piskingen hvis man nytter ris med friskt løv om sommeren, og friskt, tørket løv om vinteren.

Badebetjenter, pedeller og badstuovnens plassering

Det å være pedeller eller badebetjenter ved fellesbadstuene, var en nokså omfattende jobb. Det mest praktiske var om et ektepar delte denne jobben, for da kunne mannen være til stede når mannfolka badet, og kona når kvinnene hadde badedag. Ofte hadde pedellene alt ansvaret for driften av badstua – alt fra å være fyrbøtere, badevakter, regnskapsførere og renholdere. Ja, noen forteller at det i blant også hørte med til pedellens arbeid å skrubbe skoleungene på ryggen.

Med hensyn til badstuovnens plassering, så var det en fordel at iallfall ovnsdøra var plassert i venterommet, slik at fyrbøteren, uavhengig av kjønn, kunne legge i ovnen uansett hvem som badet. Dette ville ikke være mulig dersom en måtte inn i avkleddingsrommet eller sjølve badstua for å fyre. Som tidligere nevnt, var dette med å sprade i nettoen, nokså skambelagt, så en kan jo godt forstå at badegjestene følte seg mer bekvem i en slik setting, når pedellen var av samme kjønn.

*Typisk badstueinnredning, med benker i to høyder. Her fra badstua ved Ryeng i Folldal.
Foto: Arild Alander / Musea i Nord-Østerdalen.*

Nyhetsentral med krisehåndtering og maskefall

Mangt et tema ble nok bragt på bane, diskutert og analysert i badstua – mannsrollen, barndom og oppvekst og alt som rørte seg i verden. Ja, sikkert også kvinner, kjærlighet, lidenskap og utroskap, kanskje også havarerte ekteskap. Sjøl om jeg aldri har vært til stede i badstua der mannfolk møttes, så har jeg jo hørt hvordan menn ordlegger seg og kommuniserer i ulike settninger. Å være tilhører kan være ganske interessant. Derfor ville det forundre meg stort om det ikke iblant forekom litt godmodig mobbing i badstua. Hvem vet, kanskje har den følgende historien rot i virkeligheten også: En litt over gjennomsnittet godt utstyrt kar entret badstua der det allerede satt en gjeng med svettende mannfolk. En av de mest slagferdige kastet et skjelmsk blick litt

under beltestedet på den nyankomne før han utbrøt: «Den der er heller tel å dråppå folk med enn tel å gjør' folk med!»

Lørdag har i uminnelige tider vært badedag (laugardagen). De kroppene som har vært anstrengt av ukas harde fysiske arbeid, får ved badstubadet både en ytre renhet og en indre vederkvegelse.

Julebadet ble betraktet nærmest som et hellig ritual, før den store høytiden skulle ringes inn. Veksling mellom sterk varme og avkjøling i kaldt vann eller snø, gjerne i to omganger, ga god blodgjennomstrømning etter avkjølinga. Det blir som når man legger et kokt egg i kaldt vann – varmen slår ut etter at man er kommet opp av det kalde vannet.

Bad og badstuer på Tynset

De sanitære forholdene var ikke så gode i gamle dager.

Tynset fikk som før nevnt sitt første folkebad i 1912. Ved Røstvangen gruver var det badstubad fra 1908. I okkupasjonstida (1940-45) var det flere sanitetsforeninger og ungdomslag som satte ned byggekomiteer og samlet inn penger til badstuformålet. Etter hvert ble det bygd badstuer på Fåset, Telneset, Moan og på Neby, og i Aaen, Kjæring, og Brydalen. I Tylldalen var det også badstudrift en kort periode, mens badstudrømmen i Lonåsen ikke kom lengre enn til planstadiet.

Badstu-tankens slår ny rot og modner så smått i grendene

I «Møtebok for badstunemda i Eggen krets» fra 1941, kan en lese at ungdomslaget «Tunndølen», har jobbet med spørsmålet om badstue. På et møte i kretsen, var Bersvend Telneset til stede og fortalte om badstua i Øyan krets, hvor de nylig fikk i stand badstua si etter bare et halvt års arbeid. Samme året ble det valgt ei nemd som besto av 15 personer i Eggen krets. Disse var: Nils Hansæl, Per Erlandsen, Jon Eggen Nyhus, Hallvard Eggen, Jo Mælen, Noralv Moan, Nils A. Mælen, Ivar A. Streitlien, Sigrid K. Hansæl, Jakob Taraldsteen, Gudrun Brandsnes, Jon Lillesæter, Målfrid Berg, Per Often og Bersvend Ordertrøen.

Søndag 21. desember 1941 kalte Nils Hansæl inn til konstituerende møte, der styre og byggenemd ble valgt. Det ble søkt om økonomiske midler og tilskudd fra Trygve Brodahl (Oslo), Norsk badeforbund (Oslo), Norsk Folkehjelp, Livstrygdelaget Idun, Livstrygdelaget Gjensidige, Trygdelaget Samvirke og Tynset Sanitetsforening.

Det ble ikke noe nytt møte før 20. november 1945. Badstutanken ble naturlig

nok liggende i dvale under andre verdenskrig. Da freden kom, skjøt optimismen fart, og badstunemda våknet til live igjen. Ny badstunemd ble valgt. På et møte som ble holdt tidlig i 1946, ser vi at det er plan om Eggen A og B. Det går ikke klart frem av protokollen, men dette kan sannsynligvis bety at det ble to nemder der noen skulle jobbe for badstua på Neby, andre for den badstua som etter hvert ble bygd på Brubakken. Første steg var å gå rundt i kretsen med «lister», der hver og en med mulighet bandt seg til å gi tømmer og trevirke, dugnadstimer under bygginga, eller også bidra med rene kontanter. I denne tida, rett etter krigen, var det knapt med penger blant folk, men at kreativiteten blomstret kan vi lese i møteboka. Mange spenstige ideer ble satt ut i livet for at badstudrømmen skulle bli realisert. Den 23. november 1946 ble det arrangert aftenunderholdning i festlokalet «Fram». Viser og sketsjer gjorde stor lykke og det samme gjorde et bugnende basarbord med en mengde flotte gevinster. Petter Waagan var primus motor for dette arrangementet. Kvelden etter var det realskolens elever som hadde regien og sto for underholdningen. Det ble fullt hus og vellykket på alle vis denne kvelden også. Noe senere, nærmere bestemt 15. og 16. mars 1947, ble det vist en lokal revy i grendehuset «Fram». Dette ble også suksess og sikkert penger i kassa til den gode saken.

Pakkefester som inntektskilde

En eldre kvinnelig informant forteller levende om denne type fester. Når slike arrangementer var i emning, lagde damene i grenda innbydende pakker med diverse innhold som mat, kaker og håndarbeider av nyttig eller kunstnerisk art. Kanskje vanket det til og med en liten dram i pakken. Damene satte sin ære i å gjøre pakkene deli-

Kas Wagenius har bt. Kr. 1.- utp. sin ⁴hustru Juvénis
og Per Vang er.

Blisbet Vang er har bt. Kr. 1.- utp.

B. Paa hvar og hvar Heltønsen

Freif Vang er bt. Kr. 1.- utp. Georg Holtheim
og Berhing Brudsen.

Olav Vang er har bt. Kr. 5.- utp.

Hakon Hektun og Harald Nybø.

Er de med i kronerullinga? Tilt
etlevn og du vil kanskje finne at du
ikke har betalt. Betal og bed
andre gjøre det samme.

Hakon Hektun bt. Kr. 3.- utp. Per S. Paulsen
og Klaus Falkhaugen.

Sigrid Hektun bt. Kr. 2.- utp. Berthe Jakobsen
og Kesterine Simonsen.

Gudrind Koberg bt. Kr. 1.- utp. Gudrind Segmussen
og Ant. P. Vang er.

Husk kronerullinga, betal og annen
andret og gjøre det samme.

Badet har fått vaktmester.

4 stykker den 27-4-47. ble Johansens et
ansett som vaktmester ved badet.

Ansøkeren gjelder fra 1. mai 1947. Jan
liden stillingen i disse dager.

kate, og pyntet dem etter alle kunstens regler. Noen utmerket seg som spesielt netthendte og kreative i denne sammenheng. Mannfolka var straks på hugget når pakken skulle auksjoneres bort. Vinner ble den som bød mest. Slik ble det penger i kassa.

I den gamle protokollen «Badstu-Tolken», som tilhører Moan og Smågardene, får vi detaljerte skildringer fra en pakkefest. Jeg siterer: «Oppslag på Brubakken og i Smågardene inviterte alt tidlig i uka grendefolket til festlig samvær i Oddlien lørdag 3. november 1945. Damer med pakker går fritt, sto det å lese. Mange fant veien til Oddlien denne kvelden, eldre som yngre, og alle sannsynligvis i spent forventning om hva kvelden ville bringe. Noen tenkte kanskje på hvem skjebnens gudinne ville føre dem sammen med, og hvilken hemmelighet pakken ville røpe, andre på gevinst, en svingom, ja, kanskje de mest «tørstige» på en dram. De mest nidkjære på hvor mye deres lommebok kunne komme til å bli lettet for, de gladeste givere på hvor mye de skulle få lov til å ofre. Men alle sammen sikkert besjelet av den samme tanke; om hvor deilig det skulle bli å få gå i badstua og bade». Ja, slik begynner referenten sine nedtegnelser fra denne festen som var den første i badstulagets historie.

Men det aller første innlegget som står å lese i denne protokollen, er som følger: «Et navnløst blad er altså i dag ute og går for første gang. Oppgaven det har fått lagt på sine ennå akk så spinkle skuldre – ja, den består som vi alle vet i, at det skal hjelpe sitt opphav, «smågardsingene» og «moabitene» med å lage små hyggestunder som skal trylle frem grunker til bygging av et badstubad. Det var vel ellers ingen dum idé som tok bolig i blant oss den gangen vi fikk innskyttelsen til å reise et badstubad. Vel er

det så at det ikke er et byggetiltak som ruver så mye i den vingede sverm av byggetiltak som nå er i emning over hele Norges land og rike. Men bare det at idèen sprang frem, og siden i ro og mak fikk solmodnet seg, viser at vi er i pakt med den tendens i tida som særkjennes ved at en gjennom fred og fordragelighet oppriktig søker å fremme spørsmål av sosial og samfunnsmessig betydning.»

Det kan virke som om «fliremikler» og «spottegjører» fra andre steder i bygda ikke hadde særlig tro på at folket i de to nevnte grendelag skulle kunne enes om denne fremtidsvisjonen, badstua, for som vi videre kan lese, var de visstnok både kranglevorne og nokså uenige om det meste i disse grendelagene. Redaktøren av bladet Badstu-Tolken, mener imidlertid at uenigheten ikke stikker så dypt, for hvordan kunne de ellers fått dannet både okselag, veddelag, kruslag og treskelag, og nå også et eget badstulag – Nei, litt «storm i vannglasset» måtte en viselig kunne tåle!

Referatet fra et møte der plassering av badstua var hovedtema, viser imidlertid at det slett ikke var gitt at huset ble liggende der det til slutt gjorde. Ivar A. Streitlien åpnet debatten ved å omtale badstuas betydning som ledd i ungdommens fysiske oppfostring. Han mente ellers at Brubakken var stedet som høvde best for tiltaket. Hans Bang advarte mot en slik plassering av hensyn til bibelens ord om at man skal bygge sitt hus på en klippe og ikke på sand, i særdeleshet ikke på rausand! Han ønsket huset reist en halv kilometer fra sin heim, på en bergpynt oppe på Fåsten. Jon K. Nygårds-haug gikk sterkt inn for et sted ved «Frosk-kjølla» idet han antydet at froskens nærvær ville virke forfriskende på lufta i badet.

Halfdan J. Moan mente at man burde ta hensyn til at badstua arkitektonisk ikke

stakk for mye av med den øvrige byggestilen i landskapet. Han antydte at en plassering ved maskinhuset til Tunna Kraftverk på Moan, var en god løsning. Han innrømmet samtidig at hans forslag hadde en dobbelt hensikt, nemlig at møkkavatnet fra de badende kunne være akkurat den mengde vatn som nå akkurat manglet for omgjøring til elektrisk energi. Han presiserte at vatnet i så henseende har samme evne som bokøl: dess tjukkere dess bedre. Ivar Rønning kom så med en kverulerende kommentar med hensyn til det arkitektoniske.

Karsten Tunbrumo gikk inn for Streitliens forslag om plassering. På vegne av sin forpakter nedla han påstand om at badet prinsipielt måtte bli å henlegge på hans eiendom, men han kunne ikke gå med på å yte gratis tomt til huset. Erik A. Tuveng beklaget alle de ulike meninger i debatten. Hans forslag var en plassering slik at alle fikk en minsteveg på 3 kilometer når de skulle benytte badet. Han gikk inn for et landfast sted ved skjæringspunktet for Tunnas utløp i Glomma, og henviste til den eventualitet at vannet på dette stedet inneholdt varme kilder med radioaktive stoffer, som ville ha høyst stimulerende virkning.

Erling A. Bredesen reiste spørsmål om nedsettelse av produksjonsutvalg og fastsettelse av arbeidernes utbytte i samband med den forretningsmessige drift av badstua.

Nils N. Mælen repliserte til dette at det lå helt over bedriftens økonomiske evne å tilfredsstille en slik urettmessig glupskhet hos arbeiderne.

Peder Oddlien påtalte da den uverdige vending som debatten truet med å ta, og henviste til de politiske partiers fellesprogram. Han forespeilet meget vakkert en ny æra i samfunnslivet, der ulven og lammet ville gresse tilhøpe.

Martin Moen fremhevet den gunstige virkning badstubadet ville ha på soldatenes fysikk. Et badstubad hver morgen burde bli den samme selvfølge som å rede sin seng og kjemme sitt hår, som det sto i en eldre årgang av soldatboka. Med dette ble debatten avsluttet.

Badstua på Brubakken

Kronerulling, giverglede, basarer, fester og stor dugnadsånd, førte etter hvert til at badstudrømmen ble realisert. Det går ikke helt frem av nedtegnelsene i protokollen eksakt når badstua på Brubakken ble åpnet, fordi flere referater og innlegg mangler dato. Men på dørlåsen som Morten Sagmoen har smidd, kan Morten Rønning fortelle at det står 1946. Dette årstallet og noen andre nokså tidfestede hendelser, gjør at vi antar at badstua så smått ble tatt i bruk på førjulsvinteren i 1946. Den var neppe helt ferdigstilt da, for av noen innlegg i Badstutolken, ser vi at kaffemøter med utlodning, kronerulling og lignende fortsetter ei god stund fremover. Vi må huske på at dette var ei tid da folk fortsatt måtte smøre seg med tålmodighet før de nådde målet, i motsetning til i dag, når det meste helst skal være realisert nesten før en idè dukker opp.

Ifølge informanter var snekkerne som hadde hovedansvaret i byggeprosessen brødrene Hilmar og Noralv Moan og Einar Orkelbog. En informant forteller at han husker godt disse tre karene i full sving med laftinga av huset. Ytterdøra til badstua er mest sannsynlig lagd på snekkerskolen på Eggen. Morten Rønning forteller at den er så forseggjort at den muligens er lagd som en svenneprøve. De fine dørhengslene er merket med navnet Olav Brumoen, så en kan gå ut fra at han hadde smidd disse. En annen informant forteller at Peder Oddlien ei tid var rørlegger for badstua, og at han en

Badstua på Brubakken slik den opprinnelig så ut. Denne ble solgt og er i dag hytte. Privat foto.

gang var så ivrig i tjenesten at han nesten glemte kona si som var «på fallende føtter» og klar til å føde.

Innlegg i Badstu-Tolken

Det er god underholdning å lese i protokollen som fikk navnet «Badstu-Tolken.» Navnet sitt fikk den etter at det ble utlyst en navnekonkurranse. Jeg siterer i den forbindelse litt fra et innlegg i den håndskrevne protokollen (dessverre er det ikke datert): «Navnejuryen som blev nedsatt for å ta ut det beste forslag til navn, hadde et veldig strev med å finne frem i konvolutter og papir, men blev da stående ved det navn som avisa har fått. Halfdan Moan var den som drog av med farskapet, pluss de 5 kroner som var prisen for navnet. Vi gratulerer av hjertens lyst, og håper at «Tolken» blir brukt så ofte som råd er til underholdning og saklig diskusjon som den var tenkt å skulde vær.»

Her kunne hvem som helst komme med sine meningsytringer til redaktøren, som i sin tur, med sirlig skjønnskrift, førte alt inn i boka. Det ser ut som høytlesing fra denne, var et fast innslag på de såkalte kaffemøtene.

Vaktmestre og badepersonell ved badstua på Brubakken

Johan Enget var den første vaktmesteren for badstua. Kona hans, Laura, var den første pedellen. Senere hadde Noralf og Marit Moan (på Skaugum) disse vervene i en lengre periode. Sigrun Haagaas blir også nevnt. De siste årene som badstua var i drift, var det Liv Oddlien som var pedell. Flere av de nevnte damene sørget på eget initiativ, for salg av kaffe og hjemmebakke boller etter badstubadet. Dette var et svært populært supplement.

Da det ikke har lyktes meg å oppspore noen papirer eller protokoll som kan gi informasjon om drifta og alt som skjedde

Noen av innleggene i Badstu-Tolken

«Det spås rask vekst i barnetallet i Eggen krets på grunn av den utmerkede sunnhetstilstand som allerede merkbart begynner å gjøre seg gjeldende takket være badstubadet. Dette sammen med barnetrygden, skal ha bevirket at selv de staeste gammelungkarer har begynt å spekulere».

«Vi som har vært og badet, vet hvilken betydning dette har, og til deg som ennu ikke har vært der, vil jeg si: Gjør et forsøk, og du vil bli forferdet over hvor uren du er på kroppen, selv om du har det aldri så godt og mener deg aldri så ren. Badstua er eneste middel for at kroppen kan bli skilt av med all lort og overflødig hud».

«Hørt på strøket: Det sies at innbyggerne i Eggen krets nu begynner å bli lett kjennelige fra den øvrige befolkningen i Tynset, på grunn av sin lyse og friske teint. Dette skal visstnok skrive seg fra det utmerkede badstubadet som kretsen har fått i stand på Brubakken».

«Litt reklame: Bruk alltid LUX toiletsepe på badet. A/S Lilleborg»

«Det var å ønske at varmtvanns-anlegget snart ble ferdig. Hilsen en som er redd for skabb»

«Får vi snart forheng for avkleddingsrommene?? Hilsen en litt genert».

«Vårt bad er på god vei til å bli det hittil beste og mest komfortable innen bygda. La oss derfor sette vår ære i å gjøre vårt bad til et mønsterbad. Dette kan oppnås ved å komplettere. Vi fortsetter derfor med de hyggelige kaffekveldene våre. Her får vi adspredelse og kan yte en liten skjerv til badets utbedring. Det appelleres også til alle om å komme med innlegg til lagetets avis, Badstu-Tolken.»

med badstua etter årsskiftet 1947/1948, må jeg bare stole på det som informantene forteller og ellers det som jeg sjøl husker. Siste innlegg i protokollen Badstu-Tolken er datertert november 1947. Gamle bøker med fyl-

dige notater vedrørende badstua i Glomtun, var interessant lesing. Her sto prisene som barn og voksne måtte betale når de benyttet badet, og omtrent hvor mange som møtte opp hver gang. Det er underlig at ingen

kjenner til om det finnes noen lignende journal for badstua på Brubakken, og hvorfor er ikke informasjon om salget bokført noe sted? Kanskje får noen en aha-opplevelse når de leser dette.

Den eldste badstua på Fåset

Informanten Trond Leet forteller at det skal ha vært to badstuer i bruk på Fåset. Den eldste badstua som en kjenner til der, sto ved Storbekken i Øran på Fåset. Denne badstua var bygd på grunnen til gården Losgård, rett på nedsida av gården Løkken (124/31). Trond Leet kjøpte denne gården av Knut Løkken i 1977. Knut hadde fortalt ham at denne badstua ble satt opp en gang ved århundreskiftet (1800-1900). Nøyaktig byggeår er usikkert, men badstua var flittig i bruk, og ble fyrt opp hver lørdag for alle som bodde i området. På oversiden av badstua, var det gravd ut en kulp i bekken for bading. Her var det mulighet for en frisk dukkert, så lenge bekken var isfri. Knut Løkken (født 1905), var en ivrig bruker av badekulpen, også lenge etter at badstua var ute av bruk, noe som også dagens eiere av gården videreførte. Det var ni gårdsbruk/-bosetninger som var tilknyttet denne badstua ved Storbekken på Fåset.

Informanten forteller at badstua var en kjærkommen møteplass som ga fin anledning til sosial omgang med naboer. Denne badstua ble revet en gang på 1980-tallet, fordi den hadde fått store skader etter isgang i bekken.

Den andre badstua på Fåset

Det ble også satt opp ei lita badstue nede ved elva Fåa, ved Dalen-gardene. Informanten Kjell Håvard Løkken, mener at den badstua ble bygd på dognad på midten av 1930-tallet. Det var Olav Dalen og Kjell Olav Dalen som var ildsjeler i denne sam-

menhengen, men informanten er nokså sikker på at fedrene til disse to karene bidro sterkt når badstua tok form. Dette huset ble flittig brukt under andre verdenskrig og utover på 50-tallet, både som badstue og som samlingssted for mannfolka i grenda. Her var det kortspill, liv og leven, kan Kjell Håvard Løkken fortelle.

Etter som «gamlekarene» sluttet å oppsøke badstua, ble den stående tom noen år. Huset ble revet på begynnelsen av 60-tallet. Oddvar Dalens onkel kjøpte da badstua og satte den opp til fritidshus.

Badstua i Aaen krets

I okkupasjonstida var det i mange bygder og grender planer om å bygge badstuer etter finsk mønster. I Aaen krets var det ungdomslaget Heimsyn som tok initiativet til å få bygd ei badstue i nærheten av grendehuset Heim.

Den 21. november 1941, fikk alle interesserte i Aaen krets, innkalling til et møte om saken. Her ble det satt ned en hovedkomite som besto av 8 karer og 2 kvinner, alle av den litt eldre generasjon i kretsen. Av disse ble 5 valgt til byggekomite. Disse var: Johan Helsingeng, Bjørn Vangen, Ola Næverrøsten, Didrik Rønning og Martin Nereng. Bortsett fra litt støtte til finansieringen, hadde ikke ungdomslaget mer bry med bygging av badstua. Den valgte hovedkomiteen jobbet sjølstendig.

Aaen Sanitetsforening ble stiftet i 1940. Det var Gina Ellevold, kretsens lærerinne, som gikk i bresjen for foreningen. Alle landets sanitetsforeninger hadde helse og sunnhet for folket på sin agenda, og slik var det nok her også. Fra protokollen kan en lese at sanitetsforeningen bidro til badstuedrifta, både med penger og på andre måter. Av regnskapsprotokollen leser vi at det også i Aaen krets ble arrangert basarer og pak-

kefester til inntekt for badstua. «Blåveisen» barneforening hadde også utlodning hvor pengene ble gitt til badstuformålet. Noen i kretsen gikk rundt med lister hvor folk skriftlig forpliktet seg til å gi penger, materialer eller å være med på dugnad.

Badstua fikk sin beliggenhet ved gården Harsjøen, ikke langt fra Aaen skole. Ifølge regnskapsprotokollen ble badstuoovnen anskaffet i februar 1942. På samme tid ble det betalt nesten seks tusen kroner for nye springvannsrør. Ingvar Nystuen var innleid som snekker i byggeprosjektet, og fikk for dette utbetalt seks hundre kroner. Badstua ble tatt i bruk høsten 1942. Den var åpen på fredager for kvinner og på lørdager for menn. På Ramsmoen ligger en gammel badstuprotekkoll, med navn på badegjestene, og hvor mye de betalte for å nytte badet.

Pedeller ved badstua i Aaen krets

Leif Sundmoen forteller at foreldrene hans, Marit og Oddvar Sundmoen, var pedeller ved badstua fra starten og de første årene den var i drift. Deres jobb var i den sammenheng å fyre med ved i den store jøtulovnen, for å varme opp badstua og badevannet. De måtte sjølsagt være til stede på badedagene, notere navn i protokollen, og innkassere penger fra badegjestene. All rengjøring av huset hørte også inn under pedellenes arbeidsfelt. Petronille og Sigvard Furuholt fra Os overtok som pedeller etter Marit og Oddvar. Sigvard var skomaker av yrke. De bodde på Jordegga.

Badstua ble flittig brukt de første årene, men utover på 50-tallet, når det ble mer vanlig med eget bad i hjemmene, minket besøket i badstua. Antall bokførte badende i året 1955 var 110 menn, 42 kvinner og 95 barn.

Siste notat i regnskapsboka er fra 26. januar 1956, så både etter dette, og hva munt-

lige kilder husker, tok antagelig badstudrifta i Aaen krets slutt dette året. Huset hadde fått en del råteskader, og ble noen år senere revet. Muligens ble badstua kjøpt eller overtatt av noen som ville gi huset et «nytt liv», muligens som hytte. Men ingen kilder kan gi noe sikkert svar på dette. Med hensyn til fortsatt badstutilbud i kretsen, så fikk Aaen Sanitetsforening to nye rom i grendehuset «Heim», som var tenkt til badstuformål, men disse ble aldri tatt i bruk.

Leif Sundmoen sper på med en morsom og sjølopplevd historie til slutt. Han og kameraten, Hans Aaen, var neppe så høye i hatten da de ble tatt «på fersken» mens de med stor iver strakk seg opp på tå til den smale vindusgluggen høyt oppe på veggen i badstua, for å kikke på de nakne damene innenfor. Dette var spennende saker for gutter i 8-10 årsalderen! Men Gina Ellevold, som ble vitne til opptrinnet, kjeppjaget de skuelystne «rysspiltene», som nokså skamfulle rømte fra åstedet. Gina var ei myndig dame, men med stor rettferdighetsans, kan Leif fortelle. Hun gjorde aldri forskjell på «Kong Salomo» og «Jørgen Hattemaker». En god egenskap som flere burde strebe etter!

Badstua i Kjæreng

I likhet med flere av badstuene på Tynset, kom også badstua i Kjæreng i drift rett etter andre verdenskrig (1945-46). Informanten Inger Marie Kverneggen, kan fortelle at dette var et kjærkomment tilbud, og hun mener at badstua ble flittig besøkt og drevet frem til slutten av 50-tallet. Det var muligens Kjæreng Kvinneforening som gikk i bresjen for badstuedrifta. De var iallfall viktige pådrivere. Den første pedellen var Elise Simensen, (Jostein Simensens mor). Senere overtok Anne Haug, (Helge Haugs mor) denne oppgaven.

Badstua i Kjæreng står fortsatt. Foto forf.

På fredager var det badstue for menn, og på lørdager for damer. Informanten, som sjøl besøkte badstua mange ganger, har flere minner. Hun husker at det sto en stor vedovn i ankomstrømmet, og at pedellen fyrte hardt med ved for å få mye varmt vann, og høy nok temperatur i badstua.

I begynnelsen var det benker langs veggene i avkleddningsrommet. Senere ble rommet inndelt med «båser» med grønnrutete forheng. En må regne med at både snekkerarbeid, søm og annet vedlikeholdsarbeid, ble utført på dugnad.

Badstua ligger fortsatt på samme sted som da den var i drift, omlag hundre meter fra Kjærengsveien og innover Vestre Brekkevei.

Badstua i Kjæreng ble en kort periode brukt som bolighus, og senere som øvingslokale for ulike band i distriktet. Dette var på slutten av 60- og begynnelsen av 70-tallet.

Badstua i Brydalen

Badstua i Brydalen sto like ved fotballbanen. Den ble oppført i tømmer rundt 1950. Ifølge sikre kilder, var det Erik Hansen Sandmæl, som ga gratis tomt til badstueformålet. Badstua ble oppført av en byggekomite bestående av: Magne Vestli (formann), Ole Moen og Anders Sandmæl. En del tømmer ble gitt av Tylldal Sogneskog. Pengegaver, innsamlet ved ulike tilstelninger i bygda, ble gitt til badstueformålet. I tillegg bidro bygdefolket her som ellers med dugnadsarbeid av forskjellig slag.

Den 29. desember 1951 overtok Brydalen Sanitetsforening badstua. Dette skjedde på et festmøte i grendehuset «Granheim.» Gjelden på badstua var ved overdragelsen kr. 4375,63. Et bidrag fra Norske Kvinners Sanitetsforening sentralt på kr. 1000, ble mottatt av Brydalen Sanitetsforening i april 1952. Betingelsene for bidraget, var at badstua skulle eies og drives av Brydalen Sanitetsforening. «Hvis badstua overdrages til andre, trekker Norske Kvinners Sanitets-

forening sitt bidrag tilbake», kan vi lese. Foreningen fikk også en stor pengegave på vel fire tusen kroner fra Ole B. Grindal, og dermed var hele gjelden på badstua ute av verden.

Styret for badstua besto av Brydalen Sanitetsforening, unntatt kasserer, da det ble valgt egen kasserer for badstua. I tillegg var det to andre representanter fra bygda. Ingvar Bergseth var bademester og oppsynsmann. I 1952 fikk han utbetalt kr 20,00 for hver badedag. Målfrid Bergseth var kasserer og hadde i tillegg ansvaret for renholdet av badstua.

Badstua i Brydalen. Fra Tyllaldalen – Brydalen bygdebok av Eystein Eggen.

På fredager hver 14. dag var det muligheter for å ta badstue i Brydalen. Sjølsagt damer og herrer hver for seg. De første årene kostet et bad 2 kroner for voksne og 50 øre for barn.

Det ble holdt flere fester i «Granheim» til inntekt for badstua. Møtene i Sanitetsforeningen ble også en periode avholdt i badstua, fram til sanitetsstua i Midtvang sto ferdig. Det ble også holdt eget årsmøte for badstua, hvor blant annet vedlikeholdsarbeid av ulik art ble drøftet. Det ble for eksempel bestemt at ti mann hvert år, skulle sørge for å legge opp ved og kjøre den fram. Sanitetsforeningen mottok også bidrag fra

privatpersoner, Norsk Folkehjelp og Norges Badeforbund for å sette badstua i stand. Høsten 1962 ble det innlagt strøm.

I 1964 ble den videre driften av badstua diskutert, da søkningen var dårlig. Bademestrene sa opp, men det var ingen nye søkere. Badstua ble dermed et tema for diskusjon på flere møter de neste årene. I 1971 ble badstua solgt til fritidseiendom.

Telneset bad

På Telneset var ideen til og arbeidet med å få bygd et badstubad kommet i gang allerede før andre verdenskrig. Lag og foreninger arrangerte basarer, fester og pengeinnsamlinger. Telneset Hornmusikk stilte opp og spilte gratis på en rekke av disse arrangementene. Av initiativtakere og foregangsmenn kan nevnes: Ole O. Kolstad, Magnus Kolstad, Magnus Aas og Leopold Bremseth.

Badet ble bygd tidlig under krigen, muligens allerede i 1941. Folk ga materialer til huset, og det meste av arbeidet ble utført på dugnad. Plassering av huset var like ved butikken på Telnes.

Bygget var 5 ganger 6 meter, med rom for pedell/billettsalg og omkledding – delt med et forheng på midten. Videre var det dusjrom og badstue. Fyringsluka til badstuovnen var i rommet der pedellen satt og solgte billetter. I badstua sto ei bøtte vatn med ei øse oppi. Når det ble skvetta vatn på ovnen, freste det godt, og hele rommet ble fylt med damp! I tilknytning til badstua ble det også bygd et ganske stort uthus for oppbevaring av ved. Veden, både bjørk og bak, ble tilkjørt med hest, og kappa i 60 cm. lengde. Alt sjølsagt gjort på dugnad. Både sjølve badstua og vedskjulet var okerfarget.

De første årene var det Solveig Bremseth, og senere Edith Grubben Kolstad, som var pedeller.

Fredag var badedag for kvinner, og lørdag for menn. Billettprisen var i starten muligens 50 øre for barn, og kr. 1,- eller 1,50 for voksne.

Det største rommet i badstua ble mye brukt som møterom og samlingslokale for ulike lag og foreninger. Hornmusikken hadde sitt øvingslokale her, og fester med premieutdelinger etter skirenn foregikk også på «Badet». Ved slike tilstelninger var det både grammofonmusikk og dans også.

Badet ble flittig brukt av folket i grenda i mange år, og var en sosial møteplass som bidro både til folkehelse og trivsel. Utover i 60- og 70-årene ble det stadig flere som la inn bad hjemme, og bruken av folkebadet avtok gradvis.

Badstua på Misjonshuset

Tynset Misjonshus, som Indremisjonen fikk bygd, ble innviet 8. mai 1955. Huset rommet da stor møtesal, garderobe, kjøkken, serveringsrom og pedellbolig. I kjelleren ble det bygd badstuba som var i drift i flere år. En informant forteller at han husker godt at han etter at han var konfirmert, flere ganger brukte badstua i kjelleren på misjonshuset.

Badstua på Neby

Denne badstua ble åpnet 2. desember 1948. Voksne betalte 1 krone og barn 50 øre hver gang de benyttet badet. I årsmeldingen fra året 1958 kan en lese at det i årets løp er bokført følgende antall bad for voksne: kvinner 541 og menn 1773.

Året 2001 ble det (muligens etter en oppgradering av huset), holdt en skikkelig dugnadsfest i Glomtun. I den forbindelse fikk jeg sjøl i oppdrag å skrive en sang til denne festen. Jeg tar med et lite utdrag her, for å vise noe av Glomtuns historie.

Mel: Hompetitten

*Ja, rett etter krigen da grunnsten vart lagt
og ønske om badstu på banen vart bragt,
fikk karan' og kvinnfolka skikkelig sving -
på huset de trengte til mange ting.
Badstuba og barnekontroll vekker gamle minner.
Glomtun ble et hjertebarn blant sanitetens kvinner,
som bidro med innsats og penger til drift.
Ja, slikt kan vi lese i lagets skrift.*

*På bordet kom planer og tegninger frem
og listan' florerte i hus og i hjem.
Man bidro med råstoff og sponsa med cash,
Og timer på dugnad vart lovt pro pers.
«Vi kan spikre panelbord, og tømmer kan vi skaffe».
Noen ville heller lage mat og koke kaffe,
men alle var tent for å spille på lag,
med hammer og beiskost og øks og sag.*

*I Glomtun var nettverk for gammel og ung,
for her fikk du hjelp hvis ei bør var for tung,
ja, praten gikk livlig mens svetta den rant,
og kaffe og vafler vart kjøpt kontant.
Helsesøster ho ga råd om knip og såre stumper,
og skrev i protokollen mål og vekt på «gode klumper»,
mens kvinnfolka hekla og strikka på spreng,
så tioringan' æste til mye pæng.*

Utdrag av sangen om badstua i Glomtun,
Neby, skrevet av artikkelforfatterinnen.

Badstua i Tyllaldalen (korntørke og badstue)

Tylldølene fikk også så vidt kjenne varmen fra badstua, sjøl om det ble et kortvarig eventyr. Informant Gjertrud Nygård kan fortelle at det vesle tømmerhuset opprinnelig var bygd for å tjene som korntørke, og

ble brukt til dette formålet i en rekke år. Hun hevder med sikkerhet at det ble tørket korn i huset allerede på 1930-tallet. På den tida med matmangel, sult og nød i landet, ble det dyrket en del korn i Tylldalen. Men vekstsesongen var kort i fjellbygda. Når tidlig nattefrost truet kornåkrene, samlet bøndene i sammen hauger med kvist, gammelt råttent trevirke og annet skrot høyt oppe i bakkene, for siden å tenne «røke» (bål). På denne måten ble nærmest hele dalen røyklagt. Røyken skulle skjerme både potet- og kornåkrene og berge den dyrebare avlingen gjennom frostnettene. Etter innhøsting ble kornet tørket innomhus, dersom slike muligheter fantes. I det vesle tømmerhuset som sto like ved veien, i et hjørne av jordet på gården Nedre Moen i Tylldalen, ble det om høsten fyrst godt med ved, for at det rå kornet skulle tørke. Sløsing og kasting av mat var nok ikke et problem i de tider, når en måtte streve slik for føda.

Rundt 1940 ble «korntørka» flyttet fra utkanten av jordet og inn på gården Nedre Moen. Informanten husker godt at det var hennes farbror, Magne Moen, som sto for sjølve flyttingen. Husets nye lokalitet var på baksiden av uthusene, og det var først etter flytting dit at det ble tatt i bruk som badstue. Det var bare ett rom i huset, og det var temmelig sparsomt innredet, kun med to brede benker langs hver av langveggene, og bare med en smal passasje mellom benkene. Gjertrud var nokså lita den korte tida da badstua var i drift, men hun har sterke minner om at badstubrukerne rullet seg i snøfonna både før og etter badstubadet.

Da den nye Tylldalen skole sto innflyttingsklar på vårparten i 1941, ble badstua etter hvert mindre besøkt. Årsaken var nok at den nye skolebygningen i tillegg til fire vanlige klasserom, både hadde skolekjøkken, sløysal, tannlegekontor, gymnastikk-

sal og ikke minst et flott bad med dusjrom og garderobe. Dette badet fikk også bygdas folk tilbud om å nytte seg av. Og slik gikk det til at den gamle badstua måtte vike for nyere tiders komfort.

Badstueplaner i Lonåsen

Skal du «forske» i gammel badstuehistorie, må du foruten å bla i bygdebøker, saumfare støvete, håndskrevne kilder, samt sette lupa mot falma bilder og skrift av typen «kråketær». Det gjelder å være positivt innstilt, løsningsorientert og kreativ i arbeidet. Muntlige kilder og intervjuobjekter håndplukkes med teft blant den «gråharede garde». Hver liten brikke som faller på plass, pirrer nysgjerrigheten.

I min oppvekst hadde vi flere lonåser i vår nære omgangskrets, men aldri hørte jeg dem snakke om noen badstue. Disse personene er for lengst borte, og aldri kan de mer gi noe svar. Under arbeidet mitt har jeg stadig fått en påminnelse om nettopp dette, at det fort kan være for sent.

Til alt hell, fikk jeg til slutt vite at det faktisk hadde vært planer om bygging av badstue i Lonåsen også, men at drømmen aldri ble realisert. Etter muntlige tips, måtte jeg ty til arkiverte protokoller for Lonås Sanitetsforening, for kvinnene hadde engasjert seg i saken her også. Men muligens kom dette temaet på agendaen litt for sent i forhold til den rivende utviklingen med nyanskaffelser i hjemmene, der innlagt bad og klosett ble høyt prioritert.

Av en protokoll kan jeg lese at det på et arbeidsmøte hos formann i sanitetsforeningen, Karen Lunstøeng, den 28. november 1946, ble enstemmig vedtatt at det skulle arrangeres «Aftenunderholdning» med fest og utlodning for å få penger i kassa. Muligens lå badstuetanken allerede da på lur. Blant gevinstene som skulle trek-

kes, blir det nevnt: Et strikketeppes og et sybord som Leif Larsen hadde snekret. Heldig var iallfall den som vant sybordet, for Leif Larsen var en ekte «handyman».

Første gang det ble valgt en badstukomite i kretsen, var på et møte hos Gjertru Nerby, den 18. april, muligens i 1947 (litt usikkert, fordi flere av referatene ikke er nøyaktig daterte). Førte komite besto av: Gunnar Sørensen, Nils Strømseng, Egil Stubsjøen, Tov Lunåsno og Einar Lunåshaug.

Noe senere (heller ikke dette datert) ble en ny komite valgt. Det er ikke oppgitt noen grunn for det nye valget. Den nye komiteen besto av: Jon Oldertrøen, Tov Lunåsno, Alf Linna, Einar Lunåshaug, Jørgen Fossen og Leif Larsen. Av disse ble Tov Lunåsno valgt til formann. Kort tid senere, på et møte hos Anbjørg Oldertrøen, ble badstuesaken foreløpig skrinlagt. Det ble enstemmig vedtatt å heller gi økonomisk støtte til bygging av et nytt samfunnshus i Lonåsen. Så snipp, snapp, snute, så var den badstuehistoria ute!

Noen minner fra badstua på Brubakken

Ei eldre dame forteller om sin aller første badstuopplevelse: Tre unge damer fra Moangrenda dro glade og spente i veg for å prøve det nye badet, men for henne som var den yngste, ble det et ublidt møte. Den sterke varmen i badstua, gjorde henne så svimmel at hun ikke rakk å komme seg ut før hun besvimte. Denne skremmende opplevelsen gjorde at hun aldri ble noen badstutilhenger.

Sjøl husker jeg godt at vi jentene dro til badstua rett etter skoletid på lørdagene, for i den tida var det ikke skolefri denne dagen. Som regel var mødrene våre allerede på plass, for lørdag ettermiddag var badstua åpen for damer og barn. For oss ungene var det å få stå under den varme dusjen, nesten

som en forsmak på himmelriket. Men de gangene vi fikk skjenn for at vi brukte opp varmtvannet, kjentes det kanskje mer som en real kald-dusj. En av pedellene var forresten veldig streng, og nærmest kommanderte oss ungene under kaldtvanns-slangen når vi kom ut igjen fra badstua. Antagelig godt ment, men skrekk og gru, så ubehagelig det var! På lørdagskveldene var badstua åpen for menn. Jeg husker godt at pappa dro i veg med håndkle og klær i ei flat, brun dokumentveske. På sykkel høst og vår og på spark om vinteren. Når han kom tilbake var det god påsmurt kveldsmat og ofte varm kakao som drikke. Gode og trygge barndomsminner.

Badstuas avskjed, gjennfødsel og nye liv

Ingen nålevende av de som jeg har spurt, husker nøyaktig når badstudrifta på Brubakken tok slutt, men mest sannsynlig var det en gang på midten av 60-tallet. Dette var det tiåret da det både på kjøkkenfronten og med hensyn til badekomfort ble store forandringer og utbedringer i hjemmet. Elektrisk komfyr, kjøleskap og fryser, samt varmtvannsbereder kom på plass. Badestamp og balje ble byttet ut med badekar og dusj. Vannklosettet avløste utedoen. Med slik luksus på hjemmebane, var badstua som hygienetiltak og sosial arena snart en saga blott. Det vesle laftede tømmerhuset ble stående ubrukt og tomt i mange år. En informant forteller at huset også sto ulåst en periode, og at noen da brukte det som garderobe i forbindelse med fotballkamper på Vidsyn. Men sjøl om det i sangen som Kari Bremnes så vakkert formidler heter seg at «Hus treng folk og folk treng hus», så bidro neppe slik uvøren bruk av huset til at det steg i verdi.

Som tidligere nevnt, finnes det ingen papirer som kan gi oss informasjon om hva badstua ble verdsatt til da den ble solgt og flyttet fra Brubakken til Tyllaldalen i 1988. Dette virker litt underlig i og med at det var et badstulag som eide badstua. En av informantene, Roar Moen, husker at han sjøl var med på å rive og flytte badstua fra Brubakken, og at det var Morten Sagmoen som sto for salget. Huset ble lagret på gården hos J. Bjarnesen Moen, hvor det ble stående helt frem til 2002, da Morten Rønning kjøpte det. Dermed fikk den gamle badstua fra Brubakken et nytt liv som staselig hytte på Tyllaldalskjølen.

En sikker kilde forteller ellers at den gamle badstuovnen fra badstua på Brubakken ble fraktet ned til «Olberøya» hvor den ligger nedgravd.

Deler av denne artikkelen (om badstua på Brubakken) er tidligere publisert i boka «Mitt Tynset». Se kildeopplysninger.

Kilder

- Kristin Dæhlie: Vi kunne være renslige uten baderom. Hovedoppgave i kulturhistorie (2006)
- E. Møinichen: Folkebad på landsbygden (1907)
- E. Møinichen og E. Ween: Bad i bygd og by (1939)
- Tynset bygdebok, bind 4 og bind 5
- Bygdebok for Brydalen og Tyllaldalen (gammel og ny utgave)
- Boka «En reise i Brydalsbilder»
- Boka «Mitt Tynset», ei artikkelsamling redigert av Grete Mimmi Mælen og Jan Kåre Moan (2019)
- Gamle protokoller (Eggen Badstulag og Badstu-Tolken)

- Diverse protokoller og medlemsnotater for ulike sanitetsforeninger og badstulag i Tynset
- Informanter (muntlige kilder): Stig Ottar Gjermundshaug, Roar Moen, Aud Hilda Tuveng Muller, Kristoffer Nygårdshaug, Marit Grete Oddlien Rugsveen, Morten Rønning, Else Rønning, Sigrid Margrethe Aaen, Erland Bull Aakrann, Trond Leet, Knut Løkken, Kjell Håvard Løkken, Astrid Telneset Øyan, Bjørn Øyan, Gunvor Skogstad Øyan, Eldbjørg Holm Oshaug, Eisten Aaseng, Leif Sundmoen, Kirsten Sundmoen, Inger Marie Kverneggen, Even Tuveng, Gjertrud Nygård, Inger Elise Næss, Rune Larsen, Ingveig Vangen, Gudrun Pauline Bakken, Jon Holm Lillegjelen